

DEUİFD LIV / 2021, ss. 133-146.

**Şii Müfessir Bahrânî ve *el-Burhân fi Tefsîri'l-Kur'ân* İsimli Eseri:
Muhteva ve Biçim Analizi***

Sabuhi SHAHAVATOV**

ÖZ

Son dönemlerde İslam düşünce tarihindeki farklı dinî ve siyasî oluşumlara mensup alimlerin düşüncelerine yönelik akademik çalışmalar artış göstermekle birlikte, özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda hem Osmanlı (Sünnî) hem de Safevi (Şii) devletlerinde kaleme alınan çalışmalara ilişkin akademik incelemeler hala sınırlı sayıdadır. Bu literatür, 16. ve 17. yüzyılların düşünce geleneğinin genel portresini çizmek için yeterli veriyi sağlayamadığı için, söz konusu döneme dair hem bibliyografik çalışmaların hem de doğrudan metinler üzerine incelemelerin yapılması faydalı olacaktır. Yapılacak araştırmalar daha ileri çalışmalara zemin hazırlayacağı gibi söz konusu dönemin dinî/teolojik düşünce biçimi hakkında da bazı ipuçları verecektir. Buradan hareketle, bu makale, 17. yüzyıl Şii tefsir geleneğinin önemli müfessirlerinden Seyyid Hâşim el-Bahrânî ve *el-Burhân fi tefsîri'l-Kur'ân* isimli tefsirini ele almakta ve müellifin genel bibliyografyasını belli ölçüde incelemekle beraber, doğrudan metnin kendisine yönelik muhteva analizi de yaparak söz konusu dönemdeki Şii tefsir literatürünün genel karakterini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ulaşabildiğimiz kaynaklar ışığında, Bahranî'nin, geç dönem müfessiri olmasına rağmen, Şii literatürde kendi zamanına kadar birikmiş tefsir rivayet malzemesini bütünüyle derlemeyi hedefleyen ilk isim olarak öne çıktığını söylemek mümkündür. Diğer taraftan kendisinin örtük de olsa, dilbilimsel, felsefi, tasavvufî tefsir biçimlerine de bir itirazı söz konusudur. Bu yönleri ile *el-Burhân* tefsiri, Şii havzanın rivayet/ahbarî kanadının tefsir alanındaki en kapsamlı metni olarak kabul edilebilir. Bahranî ve eserinin bu özellikleri ve Türkiye'de şimdiye kadar bu konuda akademik bir inceleme yapılmaması açısından çalışmamız önem arz etmektedir. Bu bağlamda hem

---

* Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddî açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir

** Dr., sabuhi1985@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9739-7096>

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi: 14.09.2021

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi: 22.11.2021

Bahrânî hem de kaleme aldığı tefsir üzerine yapılacak her araştırmanın ileri düzey çalışmalarına zemin hazırlayacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Şîa, Bahrânî, el-Burhân fi tefsiri'l-Kur'an.

Shi'ite Mufassir Bahrânî and his tafsir *al-Burhân fi Tafsîr al-Qur'ân*: The Analysis of content and form

ABSTRACT

Abstract: Recently, along with the rise of the academic studies on the thoughts of the scholars belonging to the different religious and political sects in the history of Islam, it has seen that the academic studies on the literature written in especially 16. and 17. centuries in both Ottoman Empire (Sunni) and Safavid Empire (Shi'ite), are still limited. This limited literature has not provided the enough data for drawing the general picture of the tradition of the thought in 16. and 17. centuries, so it will be useful to do the bibliografic studies and analysis on the texts written in that period. These studies will provide a basis for further research and give some clues on the religious/theological thought in mentioned period. Thus, this article examines Seyyid Hâşim al-Bahrânî and his tafsir of *al-Burhân fi tafsîr al-Qur'ân*, and aim to the character of Shi'ite tafsir literatür in the mentioned period. In the light of the sources which we examined, it is possible to say that Bahrânî is the first scholar aiming to gather together the riwayat on tafsir until his own period, although he was one of the late period scholar. On the other hand, he wasn't accepting the other forms of the tafsir (linguistic, philosophical and sufi/mystical). It can be accepted that along with these features of it, al-Burhan is the most comprehensive tafsir of the ahbari wing of the Shi'ite literature. The importance of our article is because of the lack of study on Bahrânî and his tafsir. We think that the every study on Bahrânî and his tafsir will provide a basis for the further researches.

Keywords: Tafsîr, Shia, Bahrânî, al-Burhân fi tafsîr al-Qur'ân.

1. Giriş

Son dönemlerde Türkiye'de kelim, felsefe, hadis, mezhepler tarihi, fıkıh gibi alanlarda yapılan akademik çalışmalar genellikle Şîî düşünce geleneğine yönelik ilginin arttığını göstermektedir. Fakat Şîî tefsir literatürünün genel karakterini konu edinen çalışmalar belli ölçüde yapılmış olmakla beraber, doğrudan metinlerin kendilerine yönelik muhteva analizi çalışmaları hala sınırlı seviyededir. Çalışmamızda ele alacağımız Seyyid Hâşim Bahrânî (ö. 1107/1695) 17. yüzyıla kadar olan yorum sürecinin olgunluk aşamasını temsil etmektedir. Bu olgunluk onun

şahsı ve iddiaları ile ilgili bir husus olmayıp, ayrıca uzun süreli bir literatür oluşumunun da tabii sonucudur. Kendisinden önceki bin yıllık tefsir tarihinde Şîi-İmamî gelenekte önemli eserler telif edilmesinin yanı sıra İslam kültürünün diğer düşünce ve yorum geleneklerinden etkileşimin zirve yaptığı bir çağda yaşaması onun telif ettiği eserin ayırt edici özelliklerinden biridir. Bu dönemin kitabiyatı özellikle felsefe, tasavvuf, hadis gibi çeşitli alanlarda söz sahibi olan Molla Sadra (ö. 1050/1641), Feyz-i Kâşânî (ö. 1091/1681), Muhammed Bâkır Meclisî (ö. 1110/1698) gibi ilim adamlarının eserlerinden oluşmaktadır. Bizim açımızdan eseri önemli kılan diğer bir husus da müfessir hakkında şimdiye kadar Türkçede herhangi bir çalışma yapılmamış olmasıdır. Söz konusu unsurlar göz önünde bulundurulduğu zaman doğal olarak yazarı ve eserini bütün yönleriyle incelemek makalenin sınırlarını aşacağı için biz çalışmamızı Seyyid Hâşim Bahrânî'nin hayatı hakkında kısa bilgi ve doğrudan metne yönelik biçim ve muhteva analiziyle sınırlandıracağız.

2. Seyyid Hâşim Bahrânî'nin hayatı ve Eserleri

Tam adı Seyyid Hâşim b. Süleyman b. İsmâil b. Abdulcevad b. Ali et-Tubelî el-Ketkânî el-Bahrânî olan müfessirin doğum tarihi kesin olmamakla birlikte 17. asrın ortaları olduğu tahmin edilmektedir. Bahrânî nisbesinden anlaşılacağı üzere, Bahreyn'de Ketekan Tubel'de doğmuştur. Doğum tarihi ve kaç sene yaşadığı¹ hakkında kesin bir bilgiye sahip olmasak da el-Hürr el-Âmilî'nin (ö. 1104/1693) akranı olduğu bilinmektedir. Son dönem kaynakların verdikleri bilgiler müellifin hayatını aydınlatmaya yetecek düzeyde değildir.² Bazı eserlerinin sonunda soy kütüğünü Şerif Murtazâ'ya (ö. 436/1044) kadar zikretmesi onun torunlarından olduğunu düşündürmekle birlikte İmam Musa Kazım'a kadar da soyunu ulaştırmaktadır.³ İlk eğitimi babasından alan Bahrânî daha sonra Bahreyn'deki alimlerden eğitim görmüş, bunu müteakiben Necef'e giderek orada fakih, muhaddis alimlerden özellikle de Fahrüddin

¹ Seyyid Hâşim b. Süleyman b. İsmâil b. Abdulcevad b. Ali el-Bahrânî, *el-Burbân fî tefsîri'l-Kur'ân*, (Beirut: Muessesetu'l-A'lemî, 1427/2006), 1: 5.

² Akiki Bahşayeşi, *Tabakat-ı Müfessirân-ı Şîa*, (Kum: Defter-i Neşr-i Novid-i İslamî, 1371/1952), 1: 582-585.

³ Mirza Abdullah el-Efendi el-İsbahânî, *Riyâzu'l-Ulemâ ve Hıyazü'l-Fudalâ*, thk. Seyyid Ahmed el-Hüseynî, (Kum: Mektebetu Ayetullah el-Mar'âşi, 1401/1981), 5: 298.

et-Turayhî en-Necefi'den dersler almıştır. Buradan Horasan'a intikal etmiş ve el-Hür el-Amilî ile tanışmış ve onunla bilgi alışverişinde bulunmuştur. Daha sonra doğum yeri olan Bahreyn'e geri dönerek ilmi çalışmalarına devam etmiş, aynı zamanda kadılık görevini uzun süre ifa etmiş ve 1107 senesinde Naim kasabasında vefat etmiş ve Tubeli'ye nakledilerek orada defnedilmiştir.⁴ Bahrânî hakkında pek çok ricâl ve biyografi yazarı olumlu değerlendirmelerde bulunur; onun tefsir, Arap dili ve ricâl ilimlerine vâkıf bir fakih⁵ olduğu söylenir.⁶

Yaşadığı yüzyılın ünlü alimi Muhammed Bâkır Meclisî'den (ö. 1110/1698) sonra Şîa'nın önemli bilgini⁷ olarak kabul edilen Bahrânî'nin çoğu dini ilimler alanında olmak üzere 75 civarında telif eseri kaynaklarda zikredilir.⁸ Bunlar arasında *Gâyetu'l-merâm ve Hucetü'l-bisâm, el-İnsâf fi'n-nassi ale'l-eimmeti'l-isnâ aşara'l-eşraf, Hiyetu'l-ibrâr fi fadâil Muhammed ve âlihi'l-ethbâr* isimli eserler zikredilebilir. Mirza Abdullah el-Efendi, Bahrânî'nin *el-Tenbihât* isimli eserinin fıkıh konusunda olduğunu ifade etmiştir.⁹ Bahrânî'nin tefsir alanında yazdığı en önemli eseri hiç şüphesiz *el-Burhân fi tefsîri'l-Kur'ân*'dır. Bu eserden başka kaynaklarda müellife *Nâru'l-envâr, el-Hâdî ve Diyâu'n-Nâd* ya da *Misbâhu'n-Nâdî, el-Hidâye* ve *el-Levâmî* isimli dört farklı tefsir daha atfedilmektedir.¹⁰

2. *el-Burhân fi tefsîri'l-Kur'ân*: Biçim Analizi

Seyyid Hâşim el-Bahrânî tarafından kaleme alınan *el-Burhân fi tefsîri'l-Kur'ân* isimli eserin dili Arapça olup, müstakil tefsir

⁴ Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm: Kâmusu terâcimi li-eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ*, (Beyrut, 1989), 7: 95.

⁵ Muhammed Hadi Marife, *et-Tefsîr ve'l-mufessirûn fi sevbibi'l-qâşib*, (Meşhed, 1426/2005), 2: 784-785.

⁶ Muhammed b. el-Hasan b. Ali Hür el-Âmilî, *Emelu'l-Âmil*, (Kum, 1401), 2: 341.

⁷ Yusuf b. Ahmed el-Bahrânî, *Lu'lu'etu'l-Bahreyn fi'l-icazât ve teracimi ricâli'l-hadîs*, thk. Muhammed Sadık Bahrululum, (Bahreyn: Mektebetu Fahrâvî, 1429/2008), 60.

⁸ Muhammed Muhsin Nezîlu Samarrâî Ağa Bozorğ Tahrânî, *eş-Zerâ ilâ Tesânîfi's-Şî'a*, (Beyrut: Dâru'l-edva, 1390/1970), 4: 451; Abdullah Efendi, *Riyâzu'l-Ulemâ*, 5: 300.

⁹ Abdullah Efendi, *Riyâzu'l-Ulemâ*, 5: 298.

¹⁰ Tahranî, *Zerâ*, 4: 321; 24: 360.

kategorisindedir. Çok sayıda yazma nüshası bulunan eserin ilk baskısı 1998 yılında Beyrût'ta Müessesetu'l-İlmî li'l-matbû'âti tarafından neşredilmiştir. Bir heyet tarafından hazırlanan bu neşir 2006 yılında tekrar yayımlanmıştır. İlk baskıda yanlışlıkla Bahrânî'ye atfedilen müstakil bir mukaddime esasında Ebu'l-Hasan Muhammed Tâhir el-Âmilî'nin (ö. 1138/1725) *Mir'atu'l-envâr ve Mişkâtu'l-esrâr* isimli eseridir. Sonraki baskılarda bu yanlışlık fark edilmiş olmakla beraber söz konusu mukaddime metinden çıkarılmamış, gerekli bilgilendirme notu düşülerek tefsirin ilk cildinde muhafaza edilmiştir.¹¹ Tefsir bu mukaddime hariç, her biri yaklaşık 500 sayfadan oluşan sekiz ciltten müteşekkildir.

Mukaddime bölümü on yedi başlıktan oluşmaktadır. Bunların ilk on altısı şöyle sıralanabilir: Alim ve talebenin fazileti, Kur'an'ın fazileti, "Sekaleyn" hadisi, kulların ihtiyacı olan her şeyin Kur'an'da yer alması, Kur'an'ın inzali, cem'i ve tevili, rey ile tefsirin yasaklanması, esbâb-ı nüzûl, umûm-husûs, muhkem-müteşâbih, zâhir-bâtın, Kur'an'ın ana konuları, Kur'an'ın Arapça olması ve i'câzı, hadislerin Kur'an'a arzı, ilk ve son inzâl edilen sureler/ayetler ve eseri kaleme alırken başvuru kaynaklar.¹² Mukaddime'yi oluşturan başlıklar konusunda müfessir kendi görüşlerine yer vermemekte, kaynaklarda zikredilen rivayetleri nakletmekle yetinmektedir. Bu mukaddimenin on yedinci babı ise Ali b. İbrahim el-Kummî'nin (ö. 329/941) tefsirinde yer alan mukaddimenin tekrarıdır.¹³

Her sure başında o surenin Mekkî mi Medenî mi olduğunu, Mekkî ise içindeki Medenî ayetleri, Medenî ise içindeki Mekkî ayetleri zikreder. Daha sonra surenin faziletine ilişkin rivayetleri nakleder.¹⁴ Her ayeti müstakil şekilde ele alır ve o ayet konusundaki rivayetleri aktarır. Ancak kısa surelerde bu sistematığe bağlı kalmayıp sureyi bir bütün olarak değerlendirir ve tamamını tek bölüm halinde tefsir eder. Bütün

¹¹ Ali Ekber Babâî, *Tefsir Ekolleri*, trc. Kenan Çamurcu, (İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2014), 2:106.

¹² Bahrânî, *Burbân*, 1:13-78

¹³ Bahrânî, *Burbân*, 1:78-98; Ayrıca bk. Ali b. İbrahim el-Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, thk. Tayyib el-Musevî el-Cezâirî, (y.y., ts.), 1:7.

¹⁴ Bahrânî, *Burbân*, 1:123; 2: 5; 4: 73.

âyetlerle ilgili esbâb-ı nüzûl, yer yer lugavî tahliller, nâsîh-mensuh muhkem-müteşâbih, itikadî konular gibi farklı açıklamaları ihtiva eden rivayetleri bir araya getirmeyi hedefleyen Bahrânî, bunu yaparken rivayetler arasında herhangi bir tercih ve değerlendirmede¹⁵ bulunmaz.

el-Burbân fî tefsîri'l-Kur'ân'ın kaynakları arasında Kummî ve Muhammed b. Mesud el-Ayyâşî'nin (ö. 320/932) tefsirleri başta gelir. Ayrıca Küleynî (ö. 329/941), Şeyh Sadûk (ö. 381/991), Ebu Ca'fer et-Tusî'nin (ö. 460/1067) hadis külliyeleri, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Rebî'u'l-ibrâr* ve *el-Keşşâf*¹⁶, Şeyh Müfid'in (ö. 413/1022) *Kitâbu'l-İrşâd*, *Kitâbu'l-emâlî* ve *Kitâbu'l-ibtisâs*'ı, yine Şeyh Sadûk'un *Tevhîd*, *Kemâlu'd-din ve tamâmu'n-ni'me*, *Sifâtu's-sâa*, *Meâni'l-abbâr*'ı da sıklıkla faydalanılan kaynaklar arasındadır. Bunların yanı sıra tefsir, hadis, kelam, dil ve ulûmu'l-Kur'ân'a dair birçok kaynağı kullanan müellif eserin mukaddimesinde, bu kaynakların büyük bir kısmının isimlerini eser ve müellifleriyle birlikte (43 eser olarak) zikreder.¹⁷ Ayrıca tefsirin sonunda "Müşkilü'l-Kur'an",¹⁸ Kur'ân'ın fazileti, "Ehl-i Beyt'i sevmenin ve onlara inanmanın önemi", "Ehl-i Beyt'ten nakledilen rivayetlerle amel etmenin gereği" gibi alt başlıklar içeren bir sonuç bölümü yer alır. Burada ayrıca Mukaddime'de zikredilen konular hakkında da özet değerlendirmeler yapar.¹⁹ Ardından tefsir boyunca kullandığı kaynakları detaylıca listeler, hangi künye ve nisbe ile kimleri kastettiğini, kitap isimlerine hangi kısaltmalarla referansta bulunduğunu titiz bir şekilde belirtir. Örneğin, "Şeyh" ile Ebû Ca'fer et-Tusî'yi, "İbn Babeveyh" ile Muhammed b. Ali el-Kummî'yi, herhangi bir eserine atıf yapmadan mutlak olarak "Tabersî" dediği zaman *Mecme'u'l-Beyân* müellifini kastettiğini ifade eder.²⁰ Son olarak eserini temelde Tûsî, Küleynî ve İbn Babeveyh'e (Şîh hadis

¹⁵ Yusuf Bahrânî, *Lu'lu'etu'l-Bahreyn*, 63.

¹⁶ Bahrânî, *Burbân*, 1:77.

¹⁷ Bahrânî, *Burbân*, 1:75.

¹⁸ Müfessir "müşkilü'l-Kur'an" tamlamasını kullanmayıp onun yerine "Reddü'l-müteşâbihi'l-Kur'ân ilâ te'vîlih" ibaresini kullanır. Ancak içerik tamamen müşkilü'l-Kur'an bahislerinden oluşmaktadır.

¹⁹ Bahrânî, *Burbân*, 8: 448-494.

²⁰ Bahrânî, *Burbân*, 8: 495.

geleneğinde kütüb-i erbaa olarak bilinen hadis külliyelerinin yazarları) istinat ederek yazdığını kaydeden müfessir, “üç şeyh” dediği bu isimlere uzanan icazet silsilesine de yer verir ve eserini hicri 1095 zilhicce ayının 3'ünde tamamladığına dair ferağ kaydı ile metnini sonlandırır.

3. Usul ve Muhteva Analizi: Örnek Rivayetler ve Yorumlar

Bahrânî, 17. yüzyıla kadar gelen Şîî tefsir geleneğinin olgunluk aşamasını temsil etmektedir. Söz konusu aşama müfessirin şahsı ile ilgili bir durum olmayıp, uzun süreli bir literatür oluşumunun doğal sonucudur. Daha önceki tefsir sürecinde Şîî-İmamî literatürde önemli eserler telif edilmiş olmakla beraber, söz konusu çalışmalar -özellikle Ahbarî geleneğe mensup alimler tarafından telif edilen eserler- bazı eksiklikleri ihtiva eder. Örneğin İbn Furât el-Kûfî'nin (ö. 329/941) tefsiri 800 kûsür rivayetten oluşurken, Ayyâşî (ö. 320/932) tefsiri Kehf suresine kadar devam etmektedir. *el-Burbân fî tefsîri'l-Kur'ân* tefsirinin öne çıkan temel özelliği, Şîa mezhebinin farklı kaynaklarında dağınık şekilde yer alan ve imamlardan nakledilen *tefsir rivayetlerini* tek bir kitapta toplamasıdır. Bu sebeple tefsirin girişinde, müellif Kur'ân'ın dörtte birinin Ehl-i Beyt hakkında nazil olmasına rağmen pek çok eserde (özellikle Sünnî kaynaklarda) Ehl-i Beyt'in faziletine dair rivayetlere yer verilmediğini²¹ öne sürerek eleştirmektedir. Dönemindeki alimlerin imamlara atıf yapmadan eser telif ettiklerini ifade eden müellif, özellikle Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Beydâvî (ö. 685/1286) gibi müfessirlerin eserlerindeki dilbilimsel yorumlara dayanılarak yapılan çalışmaların çokluğundan şikayet etmektedir. Todd Lawson bu serzenişin aslında sessizce ve dolaylı olarak Molla Sadrâ'ya (ö. 1050/1640) yönelik olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, her ne kadar Molla Sadrâ felsefesinin İmamet doktrini çerçevesinde şekillendiği söylenmiş olsa da aslında Hz. Peygamber ve İmamlardan nakledilen haberleri ihmal ettiği söylenebilir. Molla Sadrâ'nın yorum tarzı, Bahrânî'yi sadece felsefenin kendisinden dolayı değil, Kur'ân'ın tek gerçek anlamını, yani imamlardan nakledilen haberleri felsefeye tabi kıldığı için de rahatsız etmektedir.²² Söz

²¹ Bahrânî, *Burbân*, 1:10-11.

²² Todd Lawson, “Akhbarî Shi'î Approaches to Tafsîr”, *Approaches to the Qur'ân*, ed. G. R. Hawting and Abdul-Kader A. Shareef. (London and New York: Routledge, 1993.), 177.

konusu “rahatsızlıklar” müellifi *el-Burbân fî tefsîri'l-Kur'ân*'ı telif etmeye sevk eden faktörlerin en önemlileridir.

Bahrânî eserini Arapça kaleme almış olup, Mukaddime’de hem kendi tefsirinin hem de Şîî tefsir geleneğinin (özellikle Şîî rivayet tefsirinin) ihtiva ettiği meseleleri başlıklar halinde tasnif etmiştir. Mukaddime’de yer alan başlıklar -özellikle “Sekaleyn” hadisi, Kur’ân’ın imamlar tarafından yorumlanması, rey ile tefsirin yasak olması, tefsir/yorum yetkisinin imamlara has olması gibi başlıklar- rivayet geleneğinin önemini gösterir. Bahrânî’ye göre Kur’ân’ın zahiri ve batını hakkındaki bilgilerin sahibi olduğunu söyleyen birisi hata yapmıştır, çünkü bu hususta yalnız imamlar bilgi sahibidirler.²³ Özellikle dilbilim kurallarından yola çıkarak Kur’ân’ın açıklamasını veya tefsirini yapmaya çalışanları sert dille eleştiren²⁴ Bahrânî, “tenzil” ve “te’vîl” kavramlarına vurgu yaparak Ehl-i Beyt’i ön plana çıkarır ve “Allah’ın “tenzil” ve “tevil”i Hz. Peygamber’e, Hz. Peygamber’in de Hz. Ali’ye öğrettiğini”²⁵ ifade eder.

Bahrânî surelerin tefsirine o surenin Mekkî veya Medenî olduğunu zikrederek başlar ve ardından surenin fazileti ile ilgili rivayetleri nakleder.²⁶ Kur’ân surelerinin fazileti ile ilgili olarak nakledilen rivayetler genel olarak Şeyh Sadûk’un *Kitabu Sevâbi'l-a'mâl* isimli eserinden alınmıştır.²⁷ Bahrânî her ne kadar tefsirin bütünüyle dil ve i’rab etrafında şekillenmesine karşı çıksa da yer yer kelimelerin dilsel anlamı hakkında bilgi vermektedir. İlk olarak el-Mâide 5/64 ayetindeki *O’nun iki eli de açıktır* ifadesini tefsir ederken, farklı rivayetler nakleder. Bu rivayetlerin ilki, kendi ellerini göstererek Allah’ın ellerinin bu şekilde mi olduğunu soran birisine imamın, “öyle olsaydı mahluk olurdu” diye cevap verdiği şeklindedir. Ayyâşî’den de aynı içerikli başka bir rivayet nakletmiştir. Bu iki rivayet içerik olarak Allah’ın mahlukata benzemekten münezzeh

²³ Bahrânî, *Burbân*, 1:8.

²⁴ Bahrânî, *Burbân*, 1:10.

²⁵ Bahrânî, *Burbân*, 1:43.

²⁶ Bahrânî, *Burbân*, 1:123; 2: 5; 4: 73.

²⁷ Bahrânî, *Burbân*, 4: 73; 4: 159; 7: 5; 7: 63; 8: 5; 8: 15; 8:318.

olduğunu göstermektedir. Söz konusu ayetle ilgili rivayetlerin sonunda “Arapça’da Yed Kelimesinin Anlamı” şeklinde bahis açan Bahrânî, İbn Babeveyh el-Kummî’den kelimenin anlamı hususunda bir görüş nakleder. Bu rivayette *İki elimle yarattığım* ayeti hakkında soru soran birisine, imamın “Arap kelimasında yed “kuvvet ve nimet” anlamında kullanılır, *Göğü ellerimizle biz kurduk* ayetindeki anlamı da böyledir.”²⁸ şeklinde verdiği cevaptan bahsedilmektedir. İlk iki rivayette kelime hakkında yorumdan kaçınılmasına rağmen, bu rivayette ayetteki kelime mecaza hamledilmiştir. Bahrânî aynı içerikli iki rivayeti, Şeyh Sadûk’tan Sâd 38/75 (İki elimle yarattığım) ayetinin tefsiri konusunda da nakleder.²⁹ Örnekte görüldüğü üzere müfessir, ihtiyaç halinde dilsel yorumlara başvurmaktadır. Bunu yaparken rivayet yönteminin dışına çıkmamış olsa da ayetin ilk geçtiği yerde “yed” ifadesini mecaza hamlederek yorumlaması ve daha sonraki ayetlerde yer alan aynı ifadeleri de benzer şekilde yorumlayan rivayetler nakletmesi aslında onun görüşünü de yansıtmaktadır.³⁰

Farklı dönemlerde belirli bir inanç sistemi içerisinde oluşan metinler, oluştuğu inanç sisteminin temel teori ve kavramlarını sonraki dönemlere iletir. Bu bağlamda bir müfessiri ve eserini anlamının yolu onun yetiştiği ortam ve inanç sistemindeki teori ve kavramları anlamaktan geçer. *el-Burbân fî tefsîri'l-Kur'ân* isimli eser üzerinden Şîa mezhebinin temel inanç esaslarıyla ilgili kavram ve yorumları takip etmek Bahrânî’nin düşünce ve yorum tarzını ortaya koymak için yeterli olacaktır.

Bahrânî genellikle naklettiği rivayetler arasında tercih yapmaz. Mukaddime’de Kur’ân’ın ilk ve son nazil olan sureleri hakkında 3 farklı rivayet nakleder. Birinci ve ikinci rivayete göre Kur’ân’ın ilk inzâl edilen suresi “Alak”, son nazil olan suresi ise “Nasr”dır. Üçüncü rivayete göre ise “Alâ”³¹ suresi Kur’ân’ın ilk inen suresidir. Bu rivayetlerden yola çıkarak Bahrânî’nin görüşünü tespit etmek mümkün değildir. Fakat müfessir ilgili surelerin tefsirinde Mukaddime’ye atıf yaparak kendi

---

²⁸ Bahrânî, *Burbân*, 2: 490-491.

²⁹ Bahrânî, *Burbân*, 6: 515-516.

³⁰ Benzer örnekler için bkz. Bahrânî, *Burbân*, 4: 258-259; 8:438.

³¹ Bahrânî, *Burbân*, 1: 74.

tercihini ima eder. Nitekim “Nasr” suresinin tefsirinde, “Mukaddime’de Kur’an’ın son inen suresinin “Nasr” olduğunu söylemiştik”³² ifadeleriyle, “Alak” suresinin tefsirinde ise “Mukaddime’de Kur’an’ın ilk inen suresinin “Alak” olduğunu zikretmiştik”³³ sözleriyle düşüncelerini aktarır.

Bahrânî’nin cemettiği rivayetleri anlamak için Şîî tefsir geleneğinde yer alan entelektüel tartışmaları göz önünde bulundurmak gerekir. Ayetler arasında “takdim-tehir” düşüncesi Şîî tefsir geleneğinde farklı müfessirler tarafından savunulmuştur. Bahrânî de aynı düşüncüyü sürdürmekte ve söz konusu rivayetlere tefsirinde yer vermektedir. Örneğin Rûm 30/56. ayetinde yer alan “kâle’l-lezîne ûtu’l-’ilme ve’l-îmâne lekad lebistum fi kitâbillâhi” ifadelerinde Bahrânî’nin naklettiği rivayete göre “takdim-tehir” vuku bulmuştur. Ayetin “kale’l-lezîne ûtu’l-’ilme ve’l-îmâne fi kitâbillâhi lekad lebistum”³⁴ şeklinde olması gerekir. Başka bir örnek ise Fetih 48/ 9-10 ayetlerinden “şart ayeti” (yani 9. ayet) “Rıdvân Bey’atı” ayetinin (yani 10. ayetin) önüne “takdim-tehir”³⁵ yöntemiyle geçmiştir. Söz konusu rivayetler Kur’an’ın metninin güvenilirliği hususunda bazı şüpheler ima etmektedir.

Bahrânî’nin tefsirinde naklettiği rivayetlerden bazıları kelimelerin disiplini açısından tartışmalı hususlar ihtiva etmektedir. ez-Zümer 39/56 ayetinde “alâ mâ farrattu fî cenbillâh” ifadesi hakkında Bahrânî farklı rivayetler nakletmiştir. Örneğin Ali b. İbrahim’den naklettiği bir rivayete göre kelime “İmam (biz Allah’ın cenbiyiz)” anlamında kullanılmaktadır.³⁶ Şeyh Saduk’tan kelimenin Hz. Ali için kullanıldığını, Hz. Ali’nin ise “Ben yedullâh, aynullâh, cenbullâh’ım”³⁷ şeklinde bir açıklama yaptığını nakleder. Fakat Şeyh Sadûk *Risâletu’l-İtikadâti’l-İmâmiyye* isimli eserinde

³² Bahrânî, *Burbân*, 8:413.

³³ Bahrânî, *Burbân*, 8: 324.

³⁴ Bahrânî, *Burbân*, 6: 165

³⁵ Bahrânî, *Burbân*, 8: 238

³⁶ Bahrânî, *Burbân*, 6: 547.

³⁷ Bahrânî, *Burbân*, 6: 547-548.

söz konusu ifadeyi “itaat etmek” anlamında açıklamıştır.³⁸ Bahrânî'nin ayetin yorumu hakkında naklettiği “Allah bizi/imamları “cenbillâh”ındaki Nur’undan yarattı”³⁹ içerikli bir başka rivayet Allah’a bir “yan taraf/taraf” atfetmektedir ki bu da Allah’ı cisim olarak nitelendirmek anlamına gelir.

Bahrânî'nin Kur'an ilimleri konusundaki bütün görüşlerini sistematik bir şekilde ortaya koymak bizim çalışmanın sınırlarını aşacağı için genel bir değerlendirme ile yetinmek ve konunun bu noktasını daha spesifik çalışmalara bırakmak durumundayız. Ulûmu'l-Kur'ân başlığı altında yer alan konuları, Şii tefsir geleneği açısından tek tek incelemek iki açıdan problem ihtiva etmektedir. Birinci problem söz konusu ilimlerle ilgili olarak sistematik bir çalışma ortaya koymak için Şii düşüncenin iki farklı ekolü (ahbârî ve usûlî geleneği) ayrı ayrı inceleyip uzlaştırmak gerekir. İkincisi usûlî gelenekten farklı olarak ahbârî gelenek içerisinde ulûmu'l-Kur'ân konularına taalluk eden meselelerde her ne kadar kavramların isimleri hususunda birlik olsa da tanım ve içerik açısından birlik bulunmamaktadır. Örneğin muhkem-müteşâbih konusunda Âl-i İmrân 3/7 ayetinin tefsirinde Bahrânî'nin yer verdiği rivayetler konuyu açıklamaktan öte daha da karmaşık hale getirir. İlk rivayete göre insanlar Kur'ân hakkında bilgi sahibi olmadan konuşurlar. Fakat bu bilgi Kur'ân'ın muhkem-müteşâbih ayetlerinin nâsîh-mensûh⁴⁰ yönüyle ilgilidir. İkinci rivayete göre Kur'ân'ın muhkem olarak tanımladığı Hz. Ali ve İmamlar iken müteşâbih olanlar Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'dir.⁴¹ Başka bir rivayette muhkem kendisiyle amel edilen, müteşâbih ise inanılan fakat amel edilmeyen ayetler⁴² şeklinde tanımlanmıştır. Muhkemın kendisiyle amel edilen, müteşâbihin cahil olan insana karmaşık gelen ayetler olduğu, ayrıca Kur'ân'da muhkem-müteşâbih, umûm-husûs, nâsîh-mensûh ayetlerinin yalnız İmamlar tarafından

³⁸ Şeyh Sadûk, *Risâletu'l-İtikadâti'l-İmâmiyye (Şii-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, trc. Ethem Ruhi Fiğlalı, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978), 20.

³⁹ Bahrânî, *Burbân*, 6: 550.

⁴⁰ Bahrânî, *Burbân*, 2: 7-8.

⁴¹ Bahrânî, *Burbân*, 2: 8.

⁴² Bahrânî, *Burbân*, 2: 9.

bilinmesi⁴³ konusundaki rivayetler teorik tanım ortaya koymaktan öte teorik tanım yapmayı da engeller.

5. Sonuç ve Değerlendirme

İslam düşüncesinde başta mezheplerin temel inanç esasları olmak üzere birçok meselede inşa edici temel metin Kur'an'dır. Bu bağlamda İslam tarihi boyunca hem farklı mezheplere hem de bu mezhepler içerisindeki çeşitli gruplara ait müfessirlerin kaleme aldığı yüzlerce tefsir ortaya çıkmıştır. Dilbilimsel ve teolojik uzantılara sahip tartışmaları da ihtiva eden bu eserler İslam düşüncesinin bir taraftan Kur'an'ın nasıl yorumlanacağı sorusuna diğer taraftan ortaya çıkan bu kadar çok tefsir malzemesine ilişkin nasıl bir veri inceleme ve değerlendirme yönteminin uygulanabileceği konusunda bazı ipuçları sunmaktadır. Şî tefsir literatürü içerisinde Bahrânî öncesine ait çeşitli alanlarla ilişkili bir bakıma disiplinler arası sayılabilecek bazı tefsirler kaleme alınmıştır. Bunların en açık örnekleri hiç kuşkusuz Ebû Ca'fer et-Tûsî (ö. 460/1039) ve Tabersî'nin (ö. 548/1153) kaleme aldığı eserlerdir. Bu tefsirlerde ağırlıklı olarak dil ve rivayet unsurları üzerinden analizler yapılmakta, çerçevenin genişlediği durumlarda buna 'ulûmu'l-Kur'ân bahisleri dâhil edilmekte ve âyetler nâsîh-mensûh, muhkem-müteşâhib, esbâb-ı nuzûl, ğarîb, müşkil, mübhem gibi kavramlar üzerinden analiz edilmektedir. Bu dönüşüm sonrasında söz konusu tefsir metinleri dinî ilimlerin (kelâm dâhil olmak üzere) bütün branşlarının yanı sıra 'ulûm-i 'akliyye'nin (felsefe-mantık) kavramlarını da içeren karmaşık yapıya sahip metinler haline gelmiştir. Fakat 17. yüzyılda kaleme alınan *el-Burbân* adlı tefsir biraz daha farklı iddia ve yapıya sahiptir. Bahrânî rivayet geleneğini takip etmeyen müfessirlerin, özellikle de sarf ve nahiv gibi ilimler üzerinden hareket ederek tefsir yapanların bu konuda yetersiz olacaklarını, kendi yaşadığı dönemde de bu tarz tefsir faaliyetlerinin hala sürdürülmesinden yakınmaktadır. Buna karşılık müfessir bu döneme kadar çeşitli kaynaklarda mevcut ve büyük ölçüde imamlardan nakledilen rivayetleri bir araya getirmek için bu eseri kaleme almış, fakat bunu yaparken bazen aynı ayetle ilgili birbirine zıt rivayetlere de yer vermiştir. Sonrasında bu rivayetlere ilişkin bir yorum ve tercih yapmamakla aslında söylediği ve

---

⁴³ Bahrânî, *Burbân*, 2: 10.

işletmek istediği prensibe yani cemetme ilkesine sadık kaldığını ortaya koymuştur. Bahrânî'nin tefsirinde naklettiği rivayetler daha çok Şîa mezhebinin alametifarıkası olarak bilinen imamet/Ehl-i Beyt teorisini temellendirecek içeriktedir. Bu bağlamda döneminde var olan tartışmalar, kullanılan kavramlar ve atıf yapılan isimler ve kaynaklar üzerinden yapıcı tespitler yapmak ve dönemin teferruatlı bir portresini çizmek için Bahrânî tefsiri üzerine daha ileri çalışmaların yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Babâî, Ali Ekber. *Tefsir Ekolleri*. trc. Kenan Çamurcu. 3 cilt. İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2014.
- Bahrânî, Seyyid Haşim. *el-Burban fî tefsiri'l-Kur'ân*. 8 cilt. Beyrût: Muessesetu'l-A'lemî li'l-Matbuat, 1427/2006.
- Bahrânî, Yusuf b. Ahmed. *Lâ'li'etu'l-Bahreyn fî'l-icażât ve teracimi ricâli'l-badîs*. Thk. Muhammed Sadık Bahrululum. Bahreyn: Mektebetu Fahrâvî, 1429/2008.
- Bahşayeşî, Akiki. *Tabakat-ı Müfessirân-ı Şâa*. 5 cilt. Kum: Defter-i Neşr-i Novid-i İslamî, 1371/1952.
- Hür el-Âmilî, Muhammed b. el-Hasan b. Ali. *Emelu'l-Âmil*. 2 cilt. Kum, 1401/1981.
- Kummî, Ali b. İbrahim. *Tefsiru'l-Kummî*. Thk. Tayyib el-Musevî el-Cezâirî. 2 cilt. y.y., ts.
- Lawson, B. Todd. "Akhbarî Shi'î Approaches To Tafsîr". *Approaches to the Qur'ân*. Ed. G. R. Hawting and Abdul-Kader A. Shareef. London and New York: Routledge, 1993. 173-210.
- Marife, Muhammed Hadi. *et-Tefsîr ve'l-mufessirân fî sevbihî'l-qāşîb*. 2 cilt. Meşhed, 1426/2005.
- Mirza Abdullah el-Efendi el-İsbahânî. *Riyâzu'l-Ulemâ ve Hıyazu'l-Fudalâ*. Thk. Seyyid Ahmed el-Hüseynî. 7 cilt. Kum: Mektebetu Ayetullah el-Mar'aşî, 1401/1981.
- Şeyh Sadûk, Muhammed b. Ali b. Babeveyh el-Kummî. *Risâletu'l-İtikadâti'l-İmâmiyye (Şî'İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*. trc. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978.
- Tahrânî, Muhammed Muhsin Nezîlu Samarrâî Ağa Bozorğ. *ez-Zerîa ilâ Tesânîfi's-şâa*. 25 cilt. Beyrut: Dâru'l-edvâ, 1390/1970.
- Zirikli, Hayreddin. *el-A'lâm: Kâmusu terâcimi li-eşberi'r-ricâl ve'n-nisa*. 8 cilt. Beyrut, 1989.